

UDK 27(4):35.07(4-67EU)
Primljeno: 10. 2. 2012.
Prihvaćeno: 17. 12. 2012.
Pregledni članak

OBVEZA REDOVITOG DIJALOGA INSTITUCIJA EUROPSKE UNIJE I EUROPSKIH CRKAVA

Neven ŠIMAC

Centar za europsku dokumentaciju i istraživanje »Robert Schuman«
Domovinskog rata 8, 21 000 Split
nevensimac@yahoo.com

Sažetak

Europski kršćani, navlastito katolici, bitno su utjecali na rađanje, razvoj i život europskih integracija nastalih nakon Drugoga svjetskog rata na temeljima kršćanskih i humanističkih vrijednosti, demokratskih načela i prvenstva prava – *Vijeća Europe*, *Europske unije* i *Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi*. Ta začinjavačka uloga kršćana, kao i katarzički duh vremena bili su ti koji su vrlo prirodno potaknuli potrebu i održali stalnost najprije neformalnog, a zatim sve više obveznog dijaloga između religija i »zajednica uvjerenja« s europskim institucijama. U političkoj integraciji *Vijeća Europe*, taj se dijalog vodi kako s nevladinim udrugama, tako i u okviru institucionalne zaštite vrijednosti, ljudskih prava i socijalnih postignuća. Što se pak tiče pretežito ekonomske integracije, *Europske unije*, dijalog se najprije razvio na neformalan način – zahvaljujući zauzetim kršćanima u EU institucijama – da bi tek u posljednje četiri godine zadobio i obvezno značenje za institucije EU, kao i institucionalnu posvetu u ugovoru o EU. U tom redovitom, otvorenom i transparentnom dijalogu, koji ima više razina i sadržaja, sudjeluje s katoličke strane prvenstveno koordinacija biskupskih konferencija zemalja članica EU – COMECE, ali i druge vjerske zajednice i »zajednice uvjerenja«. Europski kontinent tako daje primjer vođenja računa o vrijednosnim kriterijima i uvažavanju duhovnih i filozofskih načela u formuliranju i provođenju politika koje su europske integracije u stanju obavljati, po načelu subsidijarnosti, na korist država članica i europskih građana.

Ključne riječi: Duhovnost i vrijednosti, europske integracije i religijske reference, prava čovjeka i laičnost država, neformalni i institucionalizirani dijalog religija i EU, sadržaj i teme dijaloga, sudionici i mogućnosti dijaloga.

Uvod

Kad je 24. studenoga 2011. godine pariško katoličko sveučilište dodijelilo doktorat *honoris causa* Jacquesu Delorsu,¹ nekadašnjem predsjedniku Europske komisije (1985. – 1994.), koji je prije toga bio francuski ministar,² narodni zastupnik, sindikalni aktivist... počasnik je, kako je to običaj, pred zborom uglednika održao govor i naslovio ga »Europa, jedna duhovna avantura«. Podsjećajući tom prigodom da »nitko nema monopol na duhovno«, Delors je naglasio svoj kršćanski stav prema susretu *duhovnoga s ljudskom poviješću*, da bi zatim naglasio da je takvo bilo i razmišljanje Roberta Schumana kad je 9. svibnja 1950. godine u Parizu održao svoj povijesni govor pozivajući poraženu Njemačku ponovno u krilo europskih naroda.³

Parola *Nikad više rata*, što su je zauzeli i brižni građani isticali na kongresu europskih federalista u svibnju 1948. godine u Haagu, a čemu su značajan obol dali europski kršćani, navlastito katolici, nije dostajala da pokrene temeljite promjene, premda je u zraku lebdio poziv na *oproštenje* i *obećanje*, na koje je ukazivala još Hannah Arendt, podsjećajući na Isusovo obećanje: »Da, ako vi ljudima oprostite njihove pogreške, i vaš će nebeski Otac vama oprostiti vaše« (Mt 6,14).⁴ Delors je tim podsjećanjem na Arendtovu i na Isusove riječi uveo slušateljstvo u duhovne korijene poziva što ga je Schuman ovako objasnio: »Oproštenje nije zaborav, jer bez spomena nije moguće zamišljati ni graditi budućnost. Obećanje je potrebno da drugi, nakon svojih zločina, ne potone u beznađe i u želju za osvetom.«⁵

Što je ostalo od toga »malog bijelog kamena« što ga je Schuman »položio na put povijesti«, upitao je Delors u navedenom govoru i podsjetio da je on, kao

¹ Dodjela počasnog doktorata Jacquesu Delorsu dogodila se 24. studenog 2011. godine na *Institut Catholique de Paris*, sveučilištu koje u svom sastavu ima ne samo najodličniji francofonski teološki fakultet nego još i pet drugih fakulteta te četiri specijalizirana instituta i više drugih stručnih škola. O tome više vidi u: www.notre-europe.eu.

² Jacquesa Delorsa (r. 1925.), tada socijalističkog narodnog zastupnika i ministra, susretao sam u kršćanskoj personalističkoj smotri *Esprit* 70-ih i 80-ih godina, a zatim i kao predsjednika Europske komisije u 90-im godinama. On je bio jedna od odličnih karika u lancu zauzetih kršćana u europskim institucijama, koji su od vremena »kršćanskih otaca Europe« odlučno nosili europski projekt kao jedinstvenu povijesnu avanturu.

³ Ne treba imati iluzija: Schumanov poziv Adenaueru i poraženoj Njemačkoj imao je i svoju realpolitičku dimenziju. Prijedlog da Francuska i Njemačka osnuju Europsku zajednicu za ugljen i čelik stremila je još i tome da stavi pod nadnacionalni nadzor »nerv rata«, tj. proizvodnju oružja, a da u isti mah, upravo tada, u proljeće 1950. godine, u jeku Hladnog rata, spriječi SAD da poduzme ponovno naoružavanje Njemačke.

⁴ Usp. Hannah ARENDT, *The Human Condition*, Chicago, 1958. U francuskom prijevodu knjiga je izašla pod naslovom *La condition de l'homme moderne*, Paris, 1961.

⁵ Citirano po navedenom govoru J. Delorsa prigodom dodjele doktorata *honoris causa*.

predsjednik Europske komisije,⁶ pokrenuo praksu savjetovanja svih duhovnih zajednica kao i federacije nevjernika i to u vrijeme kad ugovori i norme Europske unije (EU) nisu to predviđale ni nalogale. Primajući tako još 1992. godine predsjednika njemačke Evangeličke crkve, Delors je upozorio: »Ako za deset godina ne uspijemo podati dušu i duhovnost Europi, izgubit ćemo bitku« i stoga je ustanovio naročit program pod nazivom »duša za Europu«, koji je financirao inicijative i poticaje za taj povijesno jedinstveni europski poduhvat.⁷ Delors je stalno nastojao oko duhovne dimenzije Europe naglašavajući duh uzajamnosti i suradnje te socijalni dijalog i zaštitu, a pravednost kao srž političke djelatnosti. Delorsov nasljednik, isto tako praktički katolički vjernik, Jacques Santer⁸ nastavio je Delorsovim stopama, naglašavajući da se »pitanja oko kojih se sapleću političari sve češće odnose na smisao, duhovnu orijentaciju i etičku dimenziju europskog ujedinjavanja i politika koje se primjenjuju u tom kontekstu«⁹. Tim istim kršćanskim i građanskim stopama dijaloga nastavio je i Romano Prodi.¹⁰

A što je ostalo do naših dana od te Delorsove inicijative i neformalnog dijaloga s europskim Crkvama i »zajednicama uvjerenja«? Dijalog je nastavljen, premda ne redovito, ni sustavno. Međunarodni ugovori koji su nastavljali dograđivati EU nisu spominjali dijalog, niti ga institucionalizirali sve do nacrtu *Ustavnog ugovora* početkom ovog stoljeća, ali koji je neslavno propao, u Francuskoj i Nizozemskoj, ponajviše zbog svog nes(p)retnog naziva i načina usvajanja.¹¹ Građenje EU nastavio je *Lisabonski ugovor*, potpisan 2007. godine,

⁶ Europska komisija je hibridna institucija Unije, administracija od 33 000 vrsnih službenika iz svih zemalja članica koja, s jedne strane, ima dužnost izvršavanja odluka, proračuna i pravnih norma EU, s druge strane, monopol predlaganja norma na područjima tradicionalnih djelatnosti današnje Unije (tzv. prvi stup) a, s treće strane, ona je »čuvarica ugovora EU« i u tom svojstvu ima ovlasti javnog tužitelja pred Sudom pravde EU u Luxembourg.

⁷ Zanimljiva je Delorsova primjedba glede imena EU. On naglašava da su Britanci kod pripreme *Maastrichtskog ugovora* (1991.) bili ti koji nisu htjeli »lijepo ime *Zajednica*«, već su zahtijevali naziv *Unija*.

⁸ Luxembourški kršćanski demokrat Jacques Santer bio je predsjednik Europske komisije za razdoblje od 1995. do 2000. godine, ali 1999. godine biva prisiljen dati ostavku zbog pojave lošeg upravljanja i nezakonitosti u radu nekih članova Komisije, posebice francuske povjerenice Edith Cresson.

⁹ Navedeno po nastupnom govoru J. Delorsa prigodom spomenute dodjele počasnog doktorata. Usp. Jacques DELORS, *L'Europe une aventure spirituelle* (24. XI. 2011.), u: www.notre-europe.eu/fr/notre-actualite/publication/jacques-delors (23. I. 2012.).

¹⁰ Romano Prodi je bio predsjednik Europske komisije od 1999. do 2004. godine, a prije i poslije toga razdoblja predsjednik talijanskih vlada lijevog centra (1996. – 1998. i 2006. – 2008.).

¹¹ Da bi stupili na snagu, ugovore kojima se gradila EU morale su odobriti sve države članice, pa tako i *Ustavni ugovor*, koji je »uspostavljao Europsku uniju«. Nacrt toga ugovora, oko

a konačno usvojen koncem 2009. godine kao osmi i zasad posljednji međudržavni ugovor o Europskoj uniji.¹²

Lisabonski ugovor je prvi međudržavni sporazum zemalja članica EU koji obvezuje institucije EU na »otvoren, transparentan i redovit« dijalog s Crkvama i »zajednicama uvjerenja«. Do te razine odnosa EU i Crkava i, *eo ipso*, Katoličke crkve, došlo je nakon mnogih nesporazuma, kušnja i sukoba koji su obilježili nedavnu povijest europskih integracija i navlastito povijest Europske unije.

1. Europske integracije i religije

Sve tri europske integracije – politička, *Vijeće Europe* (VE), ekonomska, *Europska unija* (EU) i diplomatski forum, *Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi* (OSSE) – nastale su u vrijeme kad je sekularni model već poodavna prevladao »konstantinovsku« nesnošljivost XIX. stoljeća i kad su religijske slobode u demokratskom dijelu svijeta već bile prihvaćene i proglašene u osnovnim dokumentima Ujedinjenih naroda (1948. godine *Opća deklaracija o pravima čovjeka*) i Vijeća Europe (1950. godine *Europska konvencija o ljudskim pravima*). *Deklaracija o slobodi vjerovanja* Drugoga vatikanskog koncila 1965. godine *Dignitatis humanae* bila je svojevrstan odjek i kršćanska interpretacija tih sloboda. Razlikujući pritom državu kao političku strukturu i upravnu instituciju od društva, Crkva je naglašavala da »čovjekova društvena narav zahtijeva da čovjek unutarne religiozne čine izrazi na izvanjski način« i da »svoju religiju ispovijeda na društveni način«.¹³ Crkva je odsele prihvaćala određen oblik sekularizacije društva, koje je postajalo sve pluralnije, ali je pritom jasno naglašavala svoje »pravo kazati koja je njezina koncepcija politike i koji sadržaj ona pridaje zadaćama upravljanja« ljudima.¹⁴

240 stranica, je ne samo sažimao i »pročišćavao« prethodnih sedam ugovora, od prvog, *Rimskoga* (1951.) pa svih do tada (2005.), nego je još unosio i mnogo novina. Međutim, u dvije zemlje osnivačice EU, Francuskoj i Nizozemskoj, građani su ga na referendumu u proljeće 2005. godine odbili prihvatiti, pa je EU odlučila nakon dvije godine »pauze za razmišljanje« sastaviti novi tekst, koji je konačno usvojen i koji je stupio na snagu 1. prosinca 2009. godine pod nazivom *Lisabonski ugovor*. Što se usvajanja ugovora EU tiče, države članice slobodne su same određivati način njihove ratifikacije, ali se upravo u slučaju Francuske i Nizozemske pokazalo da nije razborito stavljati pred građane opsežne i složene tekstove, jer referendum je pogodan način samo za jednostavna pitanja.

¹² *Lisabonski ugovor*, koji »pročišćava« i izmjenjuje pojedine odredbe prethodnih ugovora, ustvari se sastoji od dva ugovora: *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*.

¹³ DRUGI VATIKANSKI KONCI, *Dignitatis humanae. Deklaracija o slobodi vjerovanja* (7. XII. 1965.), br. 3, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008.

¹⁴ Navod iz još neobjavljenog eseja Henrija Madelina (1936.), koji je on prijateljski poslao autoru ovog teksta početkom siječnja 2012. godine. Henri Madelin je bio, među osta-

Dokumenti Drugoga vatikanskog koncila pojavljuju se u vrijeme kad se laicizam kao borbena racionalistička ideologija već povlačio, premda ne i potpuno ustuknuo pred nepristranom i neutralnom laičkom državom. Laička država je pak prihvatila činjenicu da Crkve ne djeluju samo na svom religijskom planu, nego i na socijalnom te posebice na civilizacijskom, pridonoseći svijesti građana o potrebi sudjelovanja *in re publicā*, kao i njihovoj općoj građanskoj izobrazbi. Zbog toga je veoma važno, kako zapaža francuski isusovac Henri Madelin, da se ti odnosi »temelje na međusobnom poštivanju i na podjeli zadaća između religijskih snaga i političkih institucija, kako bi se izbjeglo ona dva zla koja se stalno ponavljaju, a to su relativizam i fanatizam. Odvajanje religija od javne sfere ne mora sprečavati pozitivnu suradnju između tih dviju instancija.«¹⁵ Ono što ovdje valja zapaziti, a što izlazi iz europskog konteksta, jest da su u suvremenim progonima manjinskih vjerskih zajednica, upravo kršćani ti koji su, zbog svoje vjere, u svijetu najčešće i najbrojnije žrtve, od Kine, Indije, Pakistana i Iraka pa do Egipta, Sudana i Nigerije.¹⁶

I dok u Srednjoj Europi i u Istočnoj Europi s *Proljećem naroda* i urušavanjem komunizma i državnog ateizma, dolazi do vrlo nejednakog, kvalitativno i kvantitativno, povratka religijskim tradicijama, ali koji se nije pokazao trajnijim, već je brzo izvjetrio, u Zapadnoj Europi sekularizacija nastavlja jačati, pa se s razlogom govori, s jedne strane o kulturi »zaborava i nepripadnosti«, a s druge o »ekskulturaciji katolicizma«. ¹⁷ To »raskršćanjenje« u širem kulturnom smislu očituje se na raznim područjima, a znakoviti primjeri toga

lim, francuski isusovački provincijal, glavni urednik isusovačke smotre *Etudes* (Pariz), profesor političkih znanosti, predsjednik i profesor u *Centre Sèvres* (isusovačka pariška teologija). Autor širokog zanimanja i znanja, od energetike do političkih znanosti, od kršćanske duhovnosti do laičkog društva, od Kine i Francuske do Europe, o čemu svjedoče brojni njegovi eseji i knjige. Henri Madelin još je i član ekipe OCIPE u Bruxellesu i Strasbourg.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Usp. BENEDIKT XVI.: Svetkovina presvete Majke Božje – XLIV. Svjetski dan mira (1. I. 2011.), u: www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/angelus/2011/documents/hf (21. I. 2012.).

¹⁷ Taj se termin francuske sociologinje religije Danièle Hervieu-Léger odnosi na raskršćanjenje Europe tijekom minule polovice stoljeća, i to prvenstveno katoličkog svijeta, ali i protestantskog u germanskim i skandinavskim zemljama. Danièle Hervieu-Léger definira *ekskulturaciju* katolicizma kao »način na koji nestaje katolički supstrat kulture (a koji supstrat su nekad dijelili svi Francuzi), pa i one sekularizirane, vjernika i nevjernika«, odnosno kao »kulturni izlazak iz religijskoga«. Danièle Hervieu-Léger ukazuje i na povijesne razloge drukčijeg kretanja u SAD: »Američkoj demokraciji, koju su osnovali useljenici što su bježali sa Starog kontinenta da bi izbjegli religijske progone, prvenstvena je briga bila jamčiti vjersku slobodu. U Europi pak, sloboda je bila osvojena protiv religije.« Usp. Danièle HERVIEU-LÉGER, *Aujourd'hui, chacun bricole sa propre spiritualité*, u: *Le Spectacle du Monde*, 8. IV. 2010., u: www.lespectacledumonde.fr (15. I. 2012.).

su ne samo neosjetljivost javnosti za javno difamiranje religija i blasfemije u odnosu na islamske, ali i kršćanske svetinje¹⁸ – što ovdje nećemo obrađivati jer bi nas to odvelo previše u širinu – nego i borbeni laicizam koji se opet povremeno javlja, pa čak i u institucionalnim okvirima Vijeća Europe i Europske unije.

*1.1. Vijeće Europe: afera Lautsi, ili pravo na kršćansku
»vidljivost« na javnim mjestima*

Dana 18. ožujka 2011. godine Veliko vijeće od sedamnaest sudaca Europskog suda za prava čovjeka u Strasbourgu donijelo je konačni pravorijek o tužbi gospođe Soile Lautsi protiv Republike Italije. Ta je finska građanka naime tražila, budući da ona i njezin suprug nisu katolici, da se iz javne škole u Abano Terme (pokrajina Friuli Venezia Giulia), koju su pohađala njezina dva sina, ukloni križ, jer da je taj znak nespojiv s obvezom države da poštuje pravo roditelja na odgoj i poduku svoje djece u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima. Gospođa Lautsi i njezin suprug pritom su se pozivali na pravo na obrazovanje iz čl. 2. Prvog protokola *Europske konvencije o ljudskim pravima*,¹⁹ u vezi s čl. 9. (o slobodi mišljenja, savjesti i vjere) i čl. 14. (zabrana diskriminacije) Konvencije. Zahtjev roditelja Lautsi bile su odbile najprije školske vlasti u Abano Terme (2002.), zatim talijansko ministarstvo školstva, a potom i nadležni upravni sudovi u Italiji (2005. – 2006.), naglašavajući da je križ znak kršćana općenito, a ne samo katolika. Talijanski upravni sudovi potvrdili su da je križ još i povijesno-kulturni znak koji ima i identitetsku vrijednost za talijanski narod. On je na taj način i znak sustava vrijednosti, što promiče i građanske vrijednosti talijanskog ustava: snošljivost i prava ljudske osobe, autonomiju i moralnu savjest. Supružnici Lautsi nisu bili zadovoljni konačnom presudom najvišeg talijanskog upravnog suda Državnog savjeta pa se 2006. godine gospođa Lautsi obratila tužbom protiv talijanske države pred Europskim sudom za prava čovjeka.

U svojoj prvostupanjskoj odluci od 3. studenoga 2009. godine tročlano vijeće Suda presudilo je u korist tužitelja, tj. da se radi o kršenju čl. 2. Prvog protokola, povezano s čl. 9. Konvencije. Nezadovoljna tom nepravomoćnom

¹⁸ O odnosu prema ljudskim pravima i rasizmu, slobodi vjerovanja i islamofobiji, slobodi javne riječi i blasfemiji vidi rasprave u okviru UN-ova povjerenstva za ljudska prava na konferencijama u Durbanu i Ženevi od 2001. godine pa do travnja 2009. godine.

¹⁹ Potpuni naziv konvencije jest *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, a koju su prihvatile sve zemlje članice VE, njih četrdeset i sedam.

odlukom, talijanska se vlada žalila,²⁰ a pravo na pismeno uplitanje u postupak pred Velikim vijećem Suda, bilo na strani Italije bilo gospođe Lautsi, dobili su brojni dionici: vlade deset država, kolektivno trideset i tri zastupnika u Europskom parlamentu,²¹ kao i devet nevladinih udruga, među kojima i Središnji odbor njemačkih katolika, Socijalni tjedni Francuske i Kršćanske udruge talijanskih radnika.²²

Veliko vijeće Europskog suda za prava čovjeka donijelo je 18. ožujka 2011. godine konačnu odluku,²³ ukinulo presudu Prvostupanjskog vijeća i zaključilo da se ne radi o povredi navedenih ljudskih prava. Ono je potvrdilo, najprije, pravo roditelja na poštivanje njihovih vjerskih i filozofskih uvjerenja i objasnilo da se to pravo ne odnosi samo na sadržaj školske poduke, nego i na školski fizički okoliš, uređenje kojega pripada javnim vlastima. Vijeće je naglasilo da ne postoji jedinstven stav europskih država kako urediti školski prostor, pa države imaju pravo same to određivati. Veliko vijeće je naglasilo, a to je ono što je najvažnije za kršćane,²⁴ da je križ prije svega vjerski znak te još i kulturni, ali da nema elemenata koji bi ukazivali na utjecaj križa u školama i učionicama na učenike te da subjektivni osjećaj i stav tužiteljice u tom smislu ne dokazuje da se radi o kršenju čl. 2. Prvog protokola. Sud je naglasio da je križ, uz svoje vjersko značenje, isto tako znak načela i vrijednosti koje utemeljuju demokraciju i zapadnu civilizaciju.

Ta odluka Europskog suda za prava čovjeka, premda ograničena na talijanski kontekst, ipak ukazuje na to da se ljudska prava, a to znači i prava vjernika na javno iskazivanje i javnu »vidljivost« njihovih uvjerenja moraju ostvarivati najprije u vlastitoj zemlji, a da bi bila zatim poštivana i na europskoj razini.

²⁰ Talijansku je vladu podržalo još desetak drugih europskih vlada, među kojima mnoge vlade nekadašnjih komunističkih zemalja, pa tako i hrvatska vlada.

²¹ Ne smije se zaboraviti da je strasbourški sud institucija političke integracije, tj. Vijeća Europe, a ne Europske unije. Vidi sudsku odluku COURT_n3474661_v1_AFFAIRE_LAUTSI_ET_AUTRES_c__ITALIE.doc. (19. III. 2011), u: <http://www.echr.coe.int/ECHR/fr/Header/Case-Law/Decisions+and+judgments/HUDOC+database/> (10. I. 2012.).

²² Sudjelovanje triju velikih katoličkih udruga pismeno su i formalno podržali hrvatski Kršćanski akademski krug (Zagreb) i Centar za europsku dokumentaciju i istraživanja R. Schuman (Split).

²³ Petnaest sudaca je konačnu odluku donijelo jednoglasno; odvojena mišljenja imala su dvojica sudaca iz Švicarske i Bugarske.

²⁴ Među talijanskim katolicima, ali i drugim građanima, u to se vrijeme vodila rasprava o tome je li križ eminentno kulturni, povijesni i identitetski znak ili ipak prvenstveno vjerski znamen.

1.2. *Europska unija – ignoriranje kršćanstva:
kalendar Komisije i reference u ugovorima*

1.2.1. Val *sekularizma* (kao ideologije, za razliku od neutralne *sekularnosti*) snažnije je zahvatio institucije EU negoli VE, pa se u EU danas više osjeća volja za ignoriranjem kršćanstva i njegove uloge u povijesti kontinenta, pa čak i samih europskih integracija. Posljednji, upravo skandalozni primjer takve volje bilo je objavljivanje kalendara Europske komisije za potrebe srednjih škola, *Agenda Europa*, 2010./11. godine. Više od tri milijuna tiskanih primjeraka²⁵ toga školskog kalendara potpuno su naime prešutjela sve glavne kršćanske blagdane,²⁶ premda je kršćanstvo još uvijek vjera većine ljudi u Europi,²⁷ ali zato su navela mnoge hinduske, sikhske, muslimanske i židovske svetkovine, kao i praznike EU. Nakon prvog prosvjeda jednog irskog svećenika protiv te očite diskriminacije kršćana, uslijedio je val protesta Crkava i građanskih udruga, pa i hrvatskih,²⁸ a navlastito koordinacije biskupskih konferencija zemalja članica EU, COMECE, nakon čega je Europska komisija odlučila javno se ispričati te poslati svim naslovniciima kalendara ispravak i »dodatak« u kome je navela važnije kršćanske blagdane, ali ih je ipak »utopila« među službene blagdane zemalja članica EU.

1.2.2. Podsjetimo ovdje da se Europska unija tijekom šest desetljeća gradila kroz osam susljednih međudržavnih ugovora. Prve njezine temelje, vrijednosne, pravne i ekonomske, položili su istaknuti i zauzeti kršćani katolici, Robert Schuman, Konrad Adenauer i Alcide De Gasperi, koji nisu krili svojih vjerskih uvjerenja i duhovnih inspiracija svoje javne zauzetosti. Ti »kršćanski oci Europe« dobro su poznavali Isusov naputak »Bogu Božje, a caru carevo« i u skladu s tim razumijevanjem nisu unosili u prva tri ugovora Europskih zajed-

²⁵ Samo britansko izdanje kalendara u 330 000 primjeraka stajalo je 4,7 milijuna funti javnog novca EU.

²⁶ Kalendar ističe da je 14. veljače Sveti Valentin, 8. ožujka Međunarodni dan žena, 9. svibnja Dan Europe, 31. listopada Halloween itd., ali nadnevak 25. prosinca u kalendaru ne spominje Božić, nego sadrži sljedeću poruku: »Pravi prijatelj je onaj tko dijeli vašu zabrinutost i vašu radost.«

²⁷ Po tadašnjim anketama, u europske Petnaestorice 83% građana izjašnjavalo se kršćanima. Usp. PROTESTANTSKI EVANGELIČKI ODBOR ZA LJUDSKO DOSTOJANSTVO, *Dieu et l'Europe* (2003.), u: www.cpdh.info/npds/sections.php. (10. I. 2012.)

²⁸ Samo je u Francuskoj bilo više od 54 000 prosvjednih potpisa (vidi: www.europadiary.fr). Hrvatski je Centar za europsku dokumentaciju i istraživanja R. Schuman (Split) 17. siječnja 2011. godine pismeno prosvjedovao kod nadležnog povjerenika Europske komisije, Maltežanina Johna Dallija, usput rečeno jednog od rijetkih kršćana katolika u sadašnjem sastavu Europske komisije. Odgovor i isprika Europske komisije poslani su svim prosvjednicima pa tako i CEDi R. Schuman u siječnju i veljači 2011. godine.

nica, koje su oni sastavljali,²⁹ bilo kakvih religijskih referenca. Oni su naime bili svjesni toga da pišu *pravne, institucionalne* i, utoliko, *političke dokumente*, a ne povijesne, ni religijske tekstove. U ugovorima EU ipak je uvijek bilo izričitih naglašavanja temeljnih vrijednosti (»sve tješnja veza... pravna država... demokracija... slobode i prava čovjeka«), ali se tek prigodom rasprava oko nacрта nes(p)retno nazvanoga, pa stoga i neuspjeloga *Ustavnog ugovora* (2003./2004.) EU, razbuktala rasprava o tome treba li u tom pravno-političkom i institucionalnom tekstu spominjati Božje ime ili/i kršćanske korijene Europe.³⁰

Zanimljivo je ovdje podsjetiti da u vrijeme kad su »kršćanski oci« bili pokretali europsko zajedništvo na gospodarskom polju, konkretno kao »male korake i oaze povjerenja«, takva zahtjeva nije bilo ni s koje strane, premda su vjerski osjećaji i kršćanska pripadnost Europljana tada zacijelo bili snažniji negoli šest desetljeća kasnije. Tom snažnijem vjerskom nagnuću u to je vrijeme možda pridonosila i potreba katarze nakon strašnog Drugoga svjetskog rata. Tim više je neobično što se zahtjevi za spominjanjem Božjega imena i kršćanskih korijena javljaju u sadašnje doba sve manje kršćanske Europe.³¹ Naime, tijekom pripremanja *Ustavnog ugovora* (2002. – 2004.), pojavile su se dvije vrste zahtjeva: prvi, manje brojni, tražili su da se u tekst ugovora unese Božje ime, a drugi, među kojima u početku i predstavnici šest država članica EU,³² da se izričito navedu »kršćanski korijeni Europe«. U čitavoj toj raspravi, međutim, kao da se bilo zaboravilo na distinkciju koju je kršćanski personalist, filozof Jacques Maritain jasno izrazio u svom *Integralnom humanizmu* (1931.), kad se zalagao za zauzetost katolika u javnom životu ne *kao* kršćana – jer to bi značilo stvarati vjerske stranke i povratak religijskoga u političku sferu, odnosno političkoga u religijsko – nego uvijek na kršćanski način, tako da njihov religijski identitet *ne utemljuje* političku zauzetost, nego je *nadahnuje*. Kao da se zaboravilo, isto tako, da ta dvojba postavlja i jedno ekleziološko pitanje, a to je ne/ovisnost o hijerarhiji u svjetovnim stvarima, ne/autonomija vjernika laika, odnosno ne/poštivanje načela supsidijarnosti u samoj crkvenoj zajednici.

²⁹ *Pariški ugovor* 1951. godine (Zajednica za ugljen i čelik) i dva *Rimska ugovora* 1957. godine (Europska ekonomska zajednica, zvana još i »zajedničko tržište« i Europska zajednica za atomsku energiju, ili Euroatom).

³⁰ Rasprava je ustvari počela još 1999. godine, kada se kod pripreme Ugovora u Nici (2000.) raspravljalo o *Povelji temeljnih prava*.

³¹ Tako sociologinja Danièle Hervieu-Léger u navedenom intervjuu iznosi podatke o opadanju broja katoličkih svećenika u Francuskoj: 1975. godine bilo ih je 36 000, 2010. godine ih je 11 000, a predviđa se da će ih 2020. godine biti 6 000, dakle u vremenskom rasponu od četrdeset i pet godina pad bi iznosio 83%.

³² To su: Italija, Nizozemska, Poljska, Portugal, Slovačka i Španjolska.

1.2.3. Treba ovdje podsjetiti da je u vrijeme navedenih rasprava šest ustava država članica spominjalo Boga, najčešće u uvodu, te da je tim putem 2011. godine pošla i Mađarska. Uz to, pravne norme većeg broja drugih država navode Božje ime u zakletvama sudaca i javnih dužnosnika. Protivnici pak spominjanja Boga u ugovorima EU isticali su najprije da bi kršćani trebali poštivati svoje vlastito načelo razlučivanja javne od privatne sfere, u duhu Isusova napatka »Bogu Božje, a caru carevo«, a zatim da bi spominjanje Boga u jednom pravnom dokumentu razdvajalo građane, budući da nisu svi vjernici, tj. da bi djelovalo isključujuće, tj. ekskluzivno, umjesto da bude uključujuće, tj. inkluzivno. Oni su isticali i različitost tradicija, ali i to da sve europske države već poštuju tri osnovna načela: slobodu vjerovanja, autonomiju vjerskih zajednica i selektivnu pomoć država tim zajednicama.

1.2.4. Navođenje, odnosno nenavođenje kršćanskih korijena današnje Europe izazvalo je mnogo rasprava i sukoba zbog jednostavnog razloga što su ti i takvi korijeni nedvojbena povijesna činjenica koju nitko ne može promijeniti. Naš kontinent se, naime, sve do sredine XVI. stoljeća općenito naziva *christianitas*, kršćanski svijet.³³ Skrivati tu povijesnu, duhovnu, kulturnu i civilizacijsku činjenicu, znači upadati u identitetski i povijesni negacionizam, a nijekati tu činjenicu mogao je htjeti samo borbeni, patološki laicizam. Voditelj »konvencije« za redakciju *Ustavnog ugovora*, nekadašnji predsjednik Republike Francuske Valéry Giscard d'Estaing, pokušao je ukloniti taj prijedlog predlažući da se u uvodu Ugovora navede »duhovni poticaj« (*élan spirituel*), što bi trebalo ukazivati na – kršćanstvo! Tim prilično jadrnim i neslavnim prijedlogom nije međutim nitko mogao biti zadovoljan, pa je veći broj država članica, njih dvanaest od petnaest, ali i velik broj građanskih udruga i pojedinaca,³⁴ tražio da se u Ugovoru, uz grčku filozofiju, rimsko pravo, renesansu i prosvjetiteljstvo,

³³ Odatle i naslov kojim se hrvatski narod diči: *antemurale christianitatis* (predziđe kršćanstva), a koji mu je 1519. godine dodijelio papa Lav X. u pismu banu Petru Berislaviću. Isti naslov bile su dobile i Ugarska i Poljska zbog njihova otpora osmanlijskim osvajačima. Ugledni francuski povjesničar René Rémond ističe da je »zajednička kršćanska pripadnost sastavnica europskog identiteta«, René RÉMOND, *Essai sur la sécularisation des sociétés européennes au XIXe et XXe siècles*, Paris, 1998. Citirano prema: Jean-Dominique DURAND, Tartuffe et la Constitution européenne, u: *La Croix*, 25. VI. 2003., u: http://www.la-croix.com/Archives/2003-06-25/Tartuffe-et-la-Constitution-europeenne-_NP_-2003-06-25-185062 (8. I. 2012.).

³⁴ Europskom parlamentu je u tom smislu bilo podneseno 1 170 000 potpisa građana i udruga koje su 2004. godine okupljale 55 milijuna članova. Usp. <http://jerome.levie.fr/ref.html>. Po ondašnjim podatcima 83% Europljana izjašnjavalo se kršćanima, ili »od kršćanske kulture«. Usp. Eurobaromètre – ISSP, 1991/1998/2008 Cumulation – »Religion I-III« – ZA No.5070/5071 (14. X. 2011.), i pariški dnevnik *La Croix*, 24. XII. 2001.

kao i uz doprinos dviju drugih jednobožačkih religija, židovstva i islama, izričito navedu »kršćanski korijeni Europe«. Oni su svi isticali da i laičnost države spada u kršćansko naslijeđe te da je i ta laičnost »emancipirano čedo« kršćanske kulture i da su upravo iz krila kršćanstva iznikli temeljni etički pojmovi današnjeg društva, kao što su ljudska osoba, jednakost, demokracija i sl.

Najveća oporba zahtjevima za navođenje kršćanskih korijena Europe dolazila je iz triju zemalja: Francuske, Belgije i Švedske. Međutim, kako je za prihvaćanje svakoga europskog ugovora potrebna suglasnost svih država članica, to zahtjev većine država nije prihvaćen, pa je odlučeno da se već u tom dokumentu, koji je u proljeće 2005. godine propao na referendumu u Francuskoj i Nizozemskoj, a zatim i u »izmijenjenom«, *Lisabonskom ugovoru* spomene tek općenito, »religijsko naslijeđe Europe«, uz ostale još manje precizne sastavnice – »kulturno i humanističko naslijeđe« [...] »od kojih su se razvile univerzalne vrijednosti, kao što je sloboda, demokracija, jednakost i pravna država«. ³⁵ Takva odluka, kojom je prihvaćen stav manjine država u kojima su tada prevladavali pristalice laicizma, oneraspoložila je mnoge Europljane i dala vjetra u jedra euroskepticima i eurofobima. Bilo je i glasova, i to ne samo katoličkih, nego i protestantskih, koji su tvrdili da je Europa upala u praktičku apostaziju, otpadništvo. S druge pak strane, čuli su se i umjereniji kršćanski glasovi koji su inzistirali na činjenici da je Europa stvarno i to već poodavna – pluralna zajednica. ³⁶

1.2.5. Međutim, usprkos nespornom bježanju od identiteta, ostaje činjenica da su sve vrijednosti koje spominje i sam tekst *Lisabonskog ugovora* (čl. 2.), kao i *Povelja temeljnih prava*, izvorno i eminentno kršćanske. Važno je pritom zapaziti redosljed navođenja tih vrijednosti, tj. činjenicu da je na prvom mjestu ne sloboda ili demokracija, nego dostojanstvo ljudske osobe, dakle jedna izrazito i bitno kršćanska vrijednost. ³⁷ Tako čl. 2. *Ugovora o EU* izričito navodi sljedeće: »Unija se temelji na vrijednostima i poštivanju ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, jednakosti, pravne države, kao i poštivanja prava čovjeka, uključujući prava osoba koje pripadaju manjinama«, dok čl. 3/3 istog teksta govori o punoj zaposlenosti, o zaštiti okoliša, o borbi protiv socijalne

³⁵ Usp. drugu točku Uvoda *Lisabonskog ugovora*.

³⁶ Usp. na primjer članak pod naslovom *Une Europe plurielle* iz pera dominikanca Thomasa Eggenpergera u belgijskoj smotri *Espaces*, 8. IV. 2005., u: http://biblio.domuni.org/articleshum/europe/europe_plurielle.htm (8. I. 2012.).

³⁷ Ostaje međutim uvijek problem kako definirati *dostojanstvo*, ali na kršćanima je da sudjeluju, s drugima, u tom određivanju uvijek kada se pojavi takva potreba, na nacionalnoj i na razini EU. Zato, valja nam se zauzeti i sudjelovati, jer »odsutni su uvijek u krivu«.

isključenosti i diskriminacije, o socijalnoj koheziji i o poštivanju kulturne i jezične različitosti, kao i o zaštiti kulturnog naslijeđa. Čl. 5. pak ističe načela supsidijarnosti i razmjernosti kao osnovu razdiobe nadležnosti između Unije i država članica, ali i kao temelj vršenja ovlasti Unije. Dodajmo još i to da taj ugovor u svom čl. 6/2 određuje da EU kao zajednica pristupa, kao ugovorna strana, *Europskoj konvenciji o ljudskim pravima*.

Osim naglašavanja vrijednosti i njihova poretka, treba znati da su se u pripremi *Lisabonskog ugovora* lomila koplja oko definiranja tržišnog gospodarstva kao jednog od bitnih odrednica i načela Unije. Liberalni i posebice neoliberalni pristalice tražili su da se tržišnu ekonomiju označi kao »čistu« i »autentičnu«, dok je većina, kršćanskim shvaćanjima bližih država članica postigla to da *Lisabonski ugovor* izričito određuje da se razvoj EU temelji na »socijalnoj tržišnoj ekonomiji, natjecateljski visoko sposobnoj« (čl. 3/3).³⁸

Što se pak tiče *Povelje temeljnih prava*, koja je postala sastavnim i pravno obvezujućim dijelom *Lisabonskog ugovora*, ona u svom uvodu govori o »europskom duhovnom i moralnom naslijeđu« i ponovno određuje zajedničke »nedjeljive i univerzalne vrijednosti ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i uzajamnosti«, dodajući da Unija »stavlja osobu u središte svog djelovanja«. *Povelja temeljnih prava* zatim ponovno navodi sve vrijednosti i načela koja spominje i prethodni dio Ugovora. Zanimljivo je ovdje istaknuti da prvo poglavlje Povelje nosi naslov *Dostojanstvo* i da obuhvaća tri osnovna ljudska prava (ljudsko dostojanstvo, život i integritet osobe) i dvije zabrane (mučenja i ropstva). Tek drugo poglavlje odnosi se na *slobode*, treće na *jednakost*, četvrto na *uzajamnost* (solidarnost), peto na *građanski status*, a šesto na *pravdu*, odnosno pravosuđe.

1.2.6. I na koncu, naglasimo još i to da *Lisabonski ugovor*, već kao i prethodni ugovori EU, dopuštaju određene derogacije, *opt(ing)-out*, od svojih norma za pojedine zemlje članice koje ne žele sudjelovati u nekim od politika EU. Tako su Britanci postigli već više takvih izuzimanja,³⁹ a povodom usvajanja *Lisabonskog ugovora* neke države su zatražile i postigle različita druga izuzimanja. Češka je pak zatražila izuzimanje od *Povelje temeljnih prava*, strahujući da bi pozivanjem na ta prava protjerani Nijemci mogli postići poništavanje tzv. *Beneševih dekreta*, kojima je 1945. godine ondašnja Čehoslovačka istjerala

³⁸ Podsjetimo ovdje da se još tijekom rasprava o *Ustavnom ugovoru* Francuska uspješno oduprla pokušaju da se među ciljevima EU navede stvaranje »tržišta na kojem je konkurencija slobodna i neiskrivljena« (*concurrence libre et non faussée*).

³⁹ Na primjer: niža »članarina« u EU, Schengenski protokol o zaštiti samo vanjskih granica Unije, euro, *Povelja temeljnih prava*, vanjska i sigurnosna politika i sl.

oko 3,5 milijuna Nijemaca iz Sudeta. Druge su pak države tražile *opt-out* od mogućih tumačenja nekih prava i vrijednosti, koji bi bili različiti od njihovih, pa su tako osigurale pravo na vlastito ozakonjenje i interpretaciju, npr. javnog morala (Poljska), odnosno prava na život, na obrazovanje i na vlastitu zakonsku definiciju obitelji (Irska).

Zamijetimo ovdje da Republika Hrvatska tijekom tzv. pregovora⁴⁰ o ulasku u EU nije tražila ništa slično tome. Međutim, važno je znati da ta pitanja treba najprije regulirati *kod-sebe-doma* u skladu s vrijednostima i etičkim stavovima većine, a tek onda tražiti da EU poštuje takve regulative.

U zaključku ovog prvog dijela rada valja kazati da se dijalog između europskih Crkava i institucija EU o pitanjima koja se tiču, ili su u nadležnosti europskih integracija, a koja su od važnosti za kršćane građane (ljudski život, obitelj, socijalna pitanja, rad, migracije, okoliš itd.) odvija i da će se i dalje razvijati u uvjetima navedene društveno-etičke atmosfere i pravnih standarda tih integracija.

2. Od neformalnog do institucionaliziranog dijaloga Europske unije i Crkava

U europskim integracijama Vijeća Europe i Europske unije veoma se rano, s jedne strane, priznavalo činjenicu i potrebu laičnosti⁴¹ države, a s druge uvažavalo i promicalo pluralnost društva pa, stoga, i pravo na »vidljivost« i na sudjelovanje religijskoga u javnosti i *in re publicā*. Zbog toga je i bilo moguće veoma rano započeti s dijalogom europskih integracija i religijskih zajednica. Taj dijalog je ostao neformalne naravi što se tiče Vijeća Europe, a od neformalnog se razvio u institucionaliziranu razmjenu u okviru Europske unije. Bitne pak razloge zašto je uopće u sekularnom ozračju Europe došlo do toga dijaloga valja potražiti u činjenici da su europske integracije u svojim temeljima ipak *zajednice vrijednosti*, a ne tek neobvezna politička skupina država, ili samo veliko tržište, kako se to mnogima kod nas čini. Treba ih isto tako tražiti ne samo u već naglašenom razlikovanju laičnosti države od pluralnosti društva, nego i u činjenici da je kršćanstvo konsupstancijalno prisutno u identitetu europskih naroda.

⁴⁰ »Takozvanih« zbog toga jer se u osnovi nije radilo o pregovorima, nego o prilagodbi, zakonskoj, upravnoj i ekonomskoj Hrvatske normama i standardima EU. Jedini stvarni aspekt pregovaranja odnosio se na postizanje dodatnih prijelaznih rokova za prilagodbe na pojedinim područjima.

⁴¹ Laičnost nikako ne valja miješati s ideološkim i borbenim laicismom, o čemu je bilo riječi u prvom poglavlju.

2.1. Neformalni dijalog u okviru Vijeća Europe

U Vijeću Europe, političkoj integraciji u osnivanju koje su 1949. godine značajno sudjelovali brojni i ugledni kršćani katolici, a koja danas okuplja četrdeset i sedam europskih i euroazijskih država, s više od 800 milijuna stanovnika, neformalni dijalog između predstavnika Crkava i članova Parlamentarne skupštine,⁴² ali i Odbora ministara, Glavnog tajništva, Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti, te posebice Povjerenika za ljudska prava, traje već više od pola stoljeća. Ono što je kod nas slabo poznato, i što se nepravredno zanemaruje, jest da VE »pokriva« više područja na kojima se postavljaju brojna etička i socijalna pitanja, kao npr. ljudska prava i slobode, socijalna i radnička prava, terorizam, korupcija, mediji itd.⁴³

2.1.1. U tom dijalogu sudjeluju predstavnici raznih kršćanskih Crkava a, što se tiče Katoličke crkve, naročito je aktivan stalni predstavnik Svete Stolice, i to na diplomatskom planu, kod poklisara država članica kao i kod samih institucija VE. Sveta Stolica je potpisnica desetak konvencija VE, a promatrač je,⁴⁴ pa i članica, više komisija VE, kao npr. Komisije za demokraciju pomoću prava, Centra Sjever – Jug⁴⁵, Komisije protiv rasizma i nesnošljivosti, Konvencije protiv drogiranja te Upravnog odbora za jednakost žena i muškaraca. Predstavnik Svete Stolice ne uspijeva sâm sudjelovati u radu svih institucija, odbora i komisija VE od interesa za Katoličku crkvu,⁴⁶ a kojih je ukupno šezdesetak, pa dio svoje dužnosti praćenja i utjecanja delegira pojedinim kvalificiranim kršćanskim laicima ili klericima. Sveta Stolica je na taj način veoma dobro obaviještena o radu institucija VE.

2.1.2. U neformalnom dijalogu u okviru VE sudjeluju i brojne nezavisne nevladine organizacije i udruge, njih oko 400,⁴⁷ koje imaju savjetodavni status, a od kojih je nemali broj katoličke, odnosno kršćanske orijentacije.

⁴² Parlamentarna skupština VE sastoji se od 636 predstavnika parlamenata država članica i 18 promatrača, a sastaje se četiri puta godišnje, po tjedan dana, s ciljem raspravljanja i usvajanja međunarodnih ugovora i protokola. Dosad je VE usvojilo 211 konvencija, sporazuma i protokola, od kojih su najvažnije *Europska konvencija o ljudskim pravima* (1950.) i *Europska socijalna povelja* (1961.).

⁴³ Vidi: www.conventions.coe.int.

⁴⁴ Sveta Stolica je dobila status promatrača pri VE u travnju 1970. godine.

⁴⁵ Komisija, zvana Centar Sjever – Jug zadužena je za pitanja inter-kulturalnog dijaloga, svjetske solidarnosti i povezanosti itd.

⁴⁶ Autor je ove podatke dobio od svog kolege u europskoj koordinaciji katoličkih laika IXE, Inicijative kršćana za Europu, isusovca Henrija Madelina, člana ureda OCIPE u Strasbourgu i Bruxellesu.

⁴⁷ Tako u skupini udruga koje rade na području odgoja i kulture nalazimo mnogo katoličkih karitativnih, odgojnih i župskih mreža, studentskih, sveučilišnih, obiteljskih itd. udruga, ali i udruga europskih Crkava (npr. KEK). Usp. www.coe.int/t/ngo.

2.1.3. Naročitu djelatnost proučavanja, informiranja i inicijative pri VE pokrenuli su već prije pedeset i pet godina zauzeti Socijalni kršćanski intelektualci (*Intellectuels Chrétiens Sociaux*), a konkretno razvili redovnici Družbe Isusove pod ovlašću mjesnog, strasbourgškog biskupa. Svjesni da VE donosi brojne međunarodne ugovore, od kojih mnogi imaju utjecaja na ljudska prava i kršćanske vrijednosti, isusovci su 1956. godine osnovali u Strasbourgu *Katolički informacijski ured o europskim problemima*, francuskim akronimom – OCIFE. Premda ne odmah, Sveta Stolica je pokazala živo zanimanje i podržala tu inicijativu zbog potrebe da duhovne vrijednosti budu prisutne u radu europskih institucija. OCIFE ima status građanske, neprofitne udruge kojoj je cilj proučavanje i dokumentiranje o socijalnim temama, u svjetlu naučavanja Crkve, ali i povezivanje europskih institucija i mjesnih Crkava europskih katolika. Predsjednik OCIFE je redovito laik, ugledni znanstvenik ili intelektualac, a operativni upravitelj neki isusovac. OCIFE ima svoju središnjicu u Bruxellesu, s desetak zaposlenih osoba, isusovaca i laika, a »antene« su u Strasbourgu, Varšavi i Budimpešti.

OCIFE je posljednjih godina poznat još i pod nazivom *Isusovački europski ured* (JEO), a od konca prošle godine OCIFE se restrukturira i postaje *Isusovački europski socijalni centar*, JESC, pod patronatom Konferencije europskih isusovačkih provincijala. JESC organizira tematske konferencije, prati europske rasprave u okviru VE i EU, surađuje s koordinacijom biskupskih konferencija zemalja članica EU (COMECE) te nastoji posebice oko promicanja socijalnog govora/nauka Crkve, umrežavajući i usklađujući europski socijalni apostolat.⁴⁸

2.2. Neformalni dijalog u okviru Europske unije

Već je spomenuto da je Jacques Delors, zauzeti kršćanin katolik personalističke orijentacije, bio taj koji je pri kraju svog prvog mandata (1985. – 1989.) u funkciji predsjednika Europske komisije, upravo u vrijeme rušenja Berlinskog zida i osvita *Proljeća naroda*, nastojao oko toga da Europa stekne »dodatak duše« (*supplément d'âme*), pa je u tom smislu neformalno, ali često konzultirao različite duhovne i crkvene zajednice, kao i federacije nevjernika o temama znanosti, kulture, socijale itd. Njegovu praksu nastavio je na mjestu predsjednika

⁴⁸ Kad se pogleda kojim se temama bavio OCIFE, odnosno danas JESC, onda se zapaža da je na prvom mjestu europska svijest, zatim solidarnost, ekologija, odgoj za građansku svijest i status, »treći svijet« i razvoj i sl. Spomenimo ovdje još i to da OCIFE ima svog sudionika i predstavnika u europskoj koordinaciji kršćanskih laika, IXE. Usp. novi portal restrukturiranog OCIFE, u: www.jesc.net.

Europske komisije isto tako zauzeti kršćanin katolik Jacques Santer (1995. – 1999.). Nastavljaju je potom i njihovi nasljednici, katolik Romano Prodi, pa čak i José Manuel Barroso. Osim toga, važno je primijetiti da je taj dijalog omogućivao Europskoj komisiji da bude upoznata sa stavovima i interesima jednog velikog i važnog dijela europskog društva.

U tom, do *Lisabonskog ugovora* (2009.) neformalnom dijalogu, bez pravne osnove, s katoličke strane sudjelovalo je više institucija, ali prije drugih navedeni isusovački ured OCIFE, zatim, od svog osnivanja 1980. godine, prvenstveno Komisija episkopata Europske zajednice – COMECE (*Commission des Episcopats de la Communauté européenne*), a s pretežito protestantske, ali i anglikanske i pravoslavne strane Konferencija europskih Crkava – KEK (*Konferenz Europäischer Kirchen*).⁴⁹

2.3. *Obveza dijaloga institucija Europske unije i Crkava*

Članak 17. lisabonskog *Ugovora o funkcioniranju EU* određuje sljedeće:

»1. Unija poštuje i ne prejudicira status što ga uživaju, u skladu s nacionalnim pravom, Crkve i vjerske udruge ili zajednice u državama članicama.

2. Unija poštuje isto tako status što ga uživaju, u skladu s nacionalnim pravom, filozofske i nevjerske zajednice.

3. Priznajući njihov identitet i njihov naročiti doprinos, Unija održava otvoreni, transparentni i redoviti dijalog s tim Crkvama i organizacijama.«

Ta odredba unosi kvalitativno novi odnos između institucija EU i Crkava, odnosno religijskih i nevjerskih/filozofskih zajednica, jer stvara pravnu osnovu i obvezu dijaloga za institucije Unije. Riječ je dakle o dvama »krugovima« institucionaliziranog dijaloga: jednog s Crkvama i vjerskim zajednicama – pretežito, ali ne i isključivo, jednobožačkih religija – a drugog s filozofskim i nevjerskim/nekonzfesionalnim organizacijama i »zajednicama uvjerenja«⁵⁰. Pogledajmo što znače pojedine odrednice 3. stavka toga članka.

»Otvoreni dijalog« znači otvorenost, s jedne strane prema svim navedenim stranama, a s druge otvorenost prema svim temama, odnosno sadržaju dijaloga. U skladu s rezolucijom Europskog parlamenta o *Dijalogu s civilnim*

⁴⁹ KEK se osniva nakon Dugoga svjetskog rata u ozračju potrebe pomirenja velikih europskih naroda, a svoju prvu skupštinu održava 1959. godine. Njegova *Komisija Crkva i društvo* posebno se bavi i djeluje pri VE i pri OSSE, ali i pri OUN. KEK ima urede u Strasbourgu i Bruxellesu te redovite surađuje s katoličkim CCEE i COMECE. Usp. portal KEK, u: www.protestant.ch.

⁵⁰ Tu ulaze različite filozofske, slobodnozidarske i druge »zajednice uvjerenja«.

društvom iz veljače 2007. godine, europske institucije trebaju surađivati s građanima »u postupku stvaranja prava i vršenja vlasti«⁵¹.

»Transparentnost dijaloga« znači da »svatko ima pravo znati u svakom času tko su partneri, ciljevi i rezultati ovog dijaloga«.⁵² Europska komisija, odnosno njezin Ured savjetnika za europsku politiku (BEPa), objavljuje stoga na svom portalu⁵³ liste sudionika na susretima, zatim teme i dnevni red dijaloga, kao i druge informacije. Spomenimo ovdje još i to da taj ured ima u svom sastavu isto tako i *Europsku skupinu za etiku u znanosti i novim tehnologijama*.

»Redovitost dijaloga« ukazuje na obvezu stalnosti dijaloga za institucije EU, a koji se odvija u četirima oblicima, odnosno razinama: 1) u godišnjim susretima između Crkava – i jednobožačkih religija, židovstva i islama, kao i »zajednica uvjerenja« – i predsjednika triju institucija EU: Komisije, Parlamenta i Vijeća šefova država i vlada; 2) u dijaloškim seminarima između Europske komisije i Crkava, koje predstavljaju u pravilu COMECE i KEK; na njima često sudjeluju ne samo povjerenici i kadrovi Europske komisije nego i zastupnici u Europskom parlamentu poklisari država članica pri EU te ugledni stručnjaci; 3) u polugodišnjim susretima predstavnika Crkava i vlada zemalja koje predsjedaju Vijećem (ministara) EU u polugodišnjim ciklusima; 4) u povremenim dvostranim susretima razmjena informacija (*briefings*), kao npr. o programu rada Europske komisije, ili o zaključcima polugodišnjih »sastanaka na vrhu« Vijeća šefova država i vlada.

Uz ove oblike susreta, Crkve već duži niz godina organiziraju konferencije za medije u Europskom parlamentu, a osim toga COMECE, zajedno s OCIFE/JESC izdaje mjesečnu smotru pod naslovom *Europ-Infos*, kao i vjesnik *Newsletter* te objavljuje povremene izjave za medije, koje donose informacije o političkim, ekonomskim i socijalnim temama VE i EU,⁵⁴ s ciljem da zauzetim kršćanima i odgovornim osobama u Katoličkoj crkvi pruži podatke od koristi za njihovo vlastito djelovanje i angažiranost oko europskih tema.

Katolički doprinos u svim tim susretima, klerički i laički, redovito organizira Tajništvo COMECE, ali se u posljednje vrijeme osjeća volja CCEE za aktivnijom ulogom u ovom dijalogu. U prikazu koji slijedi naglasak će biti stavljen na one aspekte dijaloga, u kojima je sudjelovala katolička strana i to posljednjih nekoliko godina. Pritom se ne smije zaboraviti da predstavnici

⁵¹ Vidi: www.comece.eu/site/fr/dialogueeglises.

⁵² Tu definiciju dao je Ured savjetnika za europsku politiku (BEPa), koji postoji pri Europskoj komisiji i koji faktički osigurava dijalog.

⁵³ Vidi: www.ec.europa.eu/bepa.

⁵⁴ Vidi: www.jesuites.com.

institucija EU redovito susreću i vode dijalog i s predstavnicima nevjerskih udruga i federacija.

2.4. Sadržaj i teme dijaloga institucija Europske unije i Crkava tijekom posljednjih godina

2.4.1. Kad se pogleda kojim su se temama bavili godišnji, u pravilu svibanjski susreti predsjednika triju navedenih EU institucija s crkvenim velikodostojnicima, odmah se zapaža njihova etička dimenzija, čak i prije nastanka pravne obveze dijaloga.

Tako je u svibnju 2007. godine, već treći put (što znači da su takvi susreti započeli 2005. godine) bio upriličen susret s dvadeset predstavnika triju jednobožićkih religija, a središnja tema susreta bila je kako »pretočiti ljudsko dostojanstvo u konkretne politike«. Tom prigodom raspravljalo se o migracijama, o razvoju i o bioetici. S katoličke strane na tom su susretu sudjelovali kardinali Walter Kasper (*Papinsko vijeće za jedinstvo kršćana*), Karl Lehman (*Njemačka biskupska konferencija*) i predsjednik COMECE, rotterdamski biskup Adrianus van Luyn.

U svibnju 2008. godine nalazimo među dvadeset i jednim kršćanskim i drugim jednobojčkim sudionicima i primasa švedske luteranske crkve Andresa Wejryda, a teme susreta bile su potreba za »ekološkim obraćenjem« i za »pomirenjem među narodima«. Kao primjer katoličkih inicijativa s takvih susreta, spomenimo ovdje da je predsjednik COMECE predložio da se ustanovi funkcija »visokog povjerenika za buduće naraštaje« i da se pri budućoj diplomatskoj službi EU osnuje odjel za »dijalog s religijama«⁵⁵.

Godina 2009. bila je godina velike financijske, ekonomske i socijalne krize pa je tema susreta »na vrhu« bila upravo ta kriza i potreba preispitivanja sustava vrijednosti. Katolički predstavnici iz COMECE, biskupi i nadbiskupi Adrianus van Luyn (Rotterdam), Reinhard Marx (München), Diarmuid Martin (Dublin) i Miloslav Vlk (Prag) inzistirali su na potrebi pomoći najsiromašnijim zemljama, usprkos krizi, zatim na nepovjerenju koje izaziva liberalno tržište, na ugroženosti najranjivijih i marginaliziranih osoba te na univerzalnoj namjeni dobara i na prvenstvu rada nad kapitalom. Predstavnici EU su pak naglašavali da EU treba biti »socijalna tržišna ekonomija«.

⁵⁵ To se pitanje snažno ponovno postavlja u posljednje vrijeme kad progone kršćana u mnogim zemljama uzimaju većeg maha, ali dosad diplomatska služba EU, *in statu nascendi*, koju vodi povjerenica i potpredsjednica Europske komisije za vanjsku politiku, britanska barunica Catherine Ashton, nije ništa poduzela u tom pravcu.

Srpanjski susret 2010. godine bio je prvi stvarno obvezni godišnji sastanak, a osnovna tema bila je »siromaštvo kao izazov na koji EU i Crkve trebaju odgovoriti zajedno«. Na susretu su s katoličke strane, uz COMECE, sudjelovali kao promatrači i predsjednik CCEE, kardinal Péter Erdő, kao i predstavnica Papinskog vijeća »Justitia et Pax«, Flaminia Giovanelli. Katolički predstavnici su ukazivali na probleme bijede i društvene isključenosti siromašnih, na antropološke pogreške individualizma i na potrebu pronalaženja mjesta za »ekonomiju dara«.

U svibnju 2011. godine »arapsko proljeće«, demokratizacija i mir na jugu Sredozemlja dominirali su susretom »na vrhu« dvadesetak predstavnika kršćana, muslimana, židova i budista s predsjednicima institucija EU. Potpredsjednik COMECE, sad već kardinal, Reinhard Marx (München) ukazao je tom prigodom da »vjera i religija predstavljaju izvor slobodne pravne države« te da vjera štiti od volje za svemoći.⁵⁶

U listopadu 2011. godine plenarna je sjednica prihvatila izjavu o europskoj zajednici solidarnosti i odgovornosti, s posebnim naglaskom na socijalnoj tržišnoj ekonomiji u *Lisabonskom ugovoru* EU, koja treba predstavljati pravu ravnotežu između načela slobode i solidarnosti.

2.4.2. Dijaloški seminari se odvijaju većinom u polugodištu koje prethodi, ili slijedi sastanak »na vrhu«, a tematski nisu nužno vezani za njih.

Tako se seminar u listopadu 2006. godine bavio temom *socijalnih služba i zdravlja*, a s kršćanske strane sudjelovali su Tajništvo COMECE, KEK-ova *Komisija Crkva i društvo* i udruga *Caritas i Diakonia*, koji su naglasili doprinos Crkava i njihovih organizacija europskom socijalnom modelu. Rasprava je bila organizirana povodom pripreme EU direktive o javnim uslugama, zvanom još i *direktiva Bolkestein*.⁵⁷ Crkve su posebno nastojale oko toga da se socijalne usluge isključe iz pravnog dosega te direktive EU, koja se bavi pretežito profitabilnim uslužnim djelatnostima.

Godine 2008. održana su dva seminara u veljači i u prosincu. Veljački seminar bio je posvećen politici zapošljavanja i tzv. fleksigurnosti. Budući da je kriza bila već ozbiljno zahvatila Europu, i jedna i druga strana, a posebice dvojica povjerenika iz Europske komisije, inzistirala su na potrebi jačeg angažira-

⁵⁶ Usp. kratki prikaz teksta kardinala Reinhardsa Marxa u: <http://www.comece.org/site/fr/dialogueueeglises/sommetsannuels/article/4138.html> (30. V. 2011.) koji govori o ovom odnosu (7. I. 2012.).

⁵⁷ Direktiva 2006/123/CE Europskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2006. godine o uslugama na unutarnjem tržištu.

nja ne samo sindikata i poduzetnika, nego i Crkava i njihovih organizacija u očuvanju radnih mjesta. Katolički sudionici posebno su tražili zaštitu neradne nedjelje. Prosinački seminar 2008. godine bavio se izazovima inter-kulturalnosti u obrazovnom sustavu, s obzirom na to da broj useljenika u EU stalno raste.

U lipnju 2009. godine »klimatske promjene kao izazov za sadašnji način življenja, za uzajamnost i za pravdu u svijetu« bile su temom dijaloškog seminara, koji je okupio brojne stručnjake, među inima i one Međunarodnog panela o klimatskim promjenama Ujedinjenih naroda te drugih međunarodnih institucija. Kršćanska strana posebno je inzistirala na neophodnosti eko-odgovornog ponašanja, »dobrog i sretnog življenja« te na potrebi da u dijalogu oko klimatskih promjena budu zastupljeni interesi onih koji su silom svog položaja u društvu odsutni iz dijaloga: siromasi, naraštaji koji dolaze i sve »stvoreno«.

U lipnju 2010. godine tema seminara bila je siromaštvo i društvo isključenost u Europi i u svijetu, u sve kontekstu EU *Strategije (za/do) 2020.* kao priprema za godišnji sastanak »na vrhu«.

Godinu dana kasnije, u lipnju 2011. godine, tema seminara bila je uključivanje Roma u europsko društvo kao »neophodnost, izazov i dužnost«. Europska komisija je baš tada oštro reagirala na diskriminacijske mjere francuske i nekih drugih vlada prema Romima, građanima zemalja članica EU, premda je ukazala da je politika (uključivanja) prema toj manjini prvenstvena uloga država, a ne EU. Predstavnici Crkava pak zahtijevali su da države budu pravednije prema Romima, posebice glede izdavanja službenih dokumenata, koji se često uskraćuju Romima zbog njihova nomadskog načina življenja, te prema potrebi školovanja romske djece.⁵⁸

2.5. *Sudionici dijaloga s katoličke strane*

Osnovni teret organizacije toga dijaloga tradicionalno snosi COMECE a navlastito njezino Tajništvo. COMECE je i izričito osnovana zbog političkog aspekta dijaloga s institucijama EU. Ona je ta koja mobilizira druge institucije i stručnjake te nastoji usklađivati stavove, posebno s drugim kršćanima, organiziranim u okviru KEK-a. U tom »obveznom dijalogu«, odnosno točnije bi bilo reći obveznoj i stalnoj otvorenosti institucija EU za dijalog,⁵⁹ prirodni

⁵⁸ Podsjetimo ovdje da je srpnju te iste godine održan i drugi dijaloški seminar BEPA i »liberalnih i protudogmatskih« slobodnozidarskih udruga, s temom: mladež – obrazovanje – kultura.

⁵⁹ U toj jednostranoj obvezi za institucije EU naravno da nema prisile pa ni obveze za drugu stranu, tj. Crkve i druge zajednice nevjerske naravi.

sugovornik COMECE jest Europska komisija sa svojim *Uredom savjetnika za europsku politiku* (BEPA). Sudjelovanje drugih institucija Katoličke crkve, kao što su to CCEE, Papinsko vijeće »Justitia et Pax«, i druge katoličke organizacije jest povremene naravi, jer njihova namjena i ciljevi nisu istovjetni temeljnim ciljevima COMECE, a to je politički dijalog s institucijama EU.

2.5.1. COMECE osim toga već dugi niz godina razvija i vlastite aktivnosti te održava godišnje plenarne sjednice biskupa predstavnika episkopata država članica EU. Tako se jesenska plenarna skupština COMECE 2010. godine, kojoj je pribivao i kardinal Josip Bozanić kao promatrač i predstavnik CCEE, bavila sve prisutnijim »populizmom u Europi«, što je izrastao na temeljima ekonomske i financijske krize, na slabljenju duha solidarnosti te na marginalizaciji politike.

Financijska kriza i budućnost europske integracije bile su temom godišnje skupštine 2011. godine. Na skupštinu je uz biskupe i stručnjake došao i predsjednik Europskog vijeća, Herman Van Rompuy i iznio stavove EU glede krize. Na toj je skupštini bilo zapaženo izlaganje više stručnjaka, a posebice vrlo kritički prikaz krize Jean-Pierrea Jouyeta, predsjednika francuske Vlasti financijskih tržišta pod naslovom »Kako obnoviti povjerenje«.

»Kriza obvezuje«, kako kažu biskupi COMECE, pa će početkom siječnja 2012. godine potpredsjednik COMECE kardinal Reihard Marx (München) predstaviti opširnu izjavu biskupa kojom oni traže da se jedinstveno tržište EU uistinu razvije u »socijalnu tržišnu ekonomiju«, kako to određuje i *Lisabonski ugovor*, te da to bude novi gospodarski model, utemeljen na solidarnosti i odgovornosti te na socijalnoj i okolišnoj osjetljivosti.

2.5.2. Uz središnju i aktivnu ulogu COMECE u tom dijalogu, što je postao obavezan za institucije EU, povremeno sudjeluju i drugi katolički dionici, najčešće promatrači CCEE i Papinskog vijeća »Justitia et Pax«, CCEE, odnosno *Vijeća biskupskih konferencija Europe* koje okuplja trideset i tri biskupske konferencije i uz to još uključuje i nadbiskupe Luxembourga, Monaca i Cipra (maroniti), kao i biskupe Kišinjeva (Moldova) i eparhije Mukačeva (Ukrajina). CCEE postoji još od završetka Drugoga vatikanskog koncila, sa snažnom *pastoralnom* ulogom, sada posebice nove evangelizacije, a s ciljem jačanja crkvenog jedinstva, promicanja i obrane dobra Crkve, *cum et sub pontefice romano*, te povezivanja s vijećima biskupa drugih kontinenata: Afrike, Latinske Amerike i Azije.⁶⁰ Sjedište Tajništva toga vijeća je u St. Gallenu (Švicarska), a njegovo djelovanje javno

⁶⁰ Vidi: www.ccee.ch.

se očituje navlastito kroz godišnje plenarne sjednice i godišnje sastanke glavnih tajnika i glasnogovornika konferencija, kao i osoba zaduženih za medije pri konferencijama.

2.5.3. Kako je već spomenuto, i Papinsko vijeće »Justitia et Pax« sudjeluje povremeno u navedenom dijalogu. To vijeće vuče podrijetlo iz preporuke koncilске konstitucije *Gaudium et spes* (br. 90), a 1967. godine ga je svojim *motu proprio* pod naslovom *Catholicam Christi Ecclesiam* osnovao papa Pavao VI. kao »komisiju«. Deset godina kasnije, u prosincu 1976. godine, papa Ivan Pavao II. potvrdio je i dao konačni status tome vijeću svojom odlukom *Iustitiam et Pacem*. Vijeće je osnovalo i jednu europsku koordinaciju komisija »Justitia et Pax«, pojedinih biskupskih konferencija pa i ta koordinacija povremeno sudjeluje u dijalogu.

Zaključne natuknice

Već više od šest desetljeća djeluju dvije europske integracije: političko Vijeće Europe i ekonomska Europska unija. U njihovu djelovanju, navlastito posljednjih pet godina, sve više dolazi do izražaja marginalizacija političke, pa i etičke dimenzije te, susljedno, potreba povratka vrijednostima, odnosno etičkom, socijalnom i općenito vrijednosnom promišljanju, usmjeravanju i odlučivanju. Sadašnje krize – najprije ona financijska, što se zatim proširila na ekonomsku, socijalnu i političku sferu, a zatim i sadašnja kriza prezaduženosti država – ukazuju da je potrebno ponovno promišljati i na nove osnove postavljati i samu ideju nastavljanja europskih integracija.

Osim toga, kako se »produbljuje« funkcioniranje europskih institucija i kako postojanje krize traži da se politike EU proširuju na nova područja – porezi i proračun, gospodarske politike i zaduživanje pa, posredno, socijala i solidarnost – to se ponovno postavlja i stalna etička dilema: Nemaju li sve ekonomske odluke i svoju *neizbježnu etičku sastavnicu*? U takvom kontekstu, a pred činjenicom da europske institucije sve više opsjedaju brojni lobisti različitih, legitimnih i manje legitimnih, ali najvećim dijelom privatnih interesa (70%), a manje građanskog društva (10%)⁶¹ – kojih se broj procjenjuje na više od 15 000,

⁶¹ Predstavnik NVO *Prijatelj Zemlje*, Paul De Clerck procjenjuje da »jedan od najjačih lobija u Bruxellesu, *Europska federacija kemijske industrije*, broji više lobista negoli sve organizacije zaštite okoliša«. Usp. Alice PRÉAT, *Le monde secret de lobbies*, u: www.bruxelles.cafebabel.com (18. V. 2011.).

što valja usporediti s 32 000 službenika EU – djelovanje Crkava i navlastito Katoličke crkve na tim mjestima odlučivanja postaje sve važnije i potrebnije.

Ono što čini sve težim takvo djelovanje jest činjenica da vjerska praksa i religijska pripadnost u Europi sveudilj kopne i slabe, pa time opada i *representativnost* kršćanskih i katoličkih predstavnika koji sudjeluju u dijalogu s europskim institucijama. Zbog toga je važno da se nastavi sadašnja suradnja COMECE i KEK-a (protestanti, anglikanci i pravoslavni), jer njihovi zajednički, kršćanski stavovi oko etičkih i socijalnih pitanja stvaraju težinu i daju ozbiljnost, o kojoj institucije EU ne mogu ne voditi računa. Toj ozbiljnosti već pridonose stručni i angažirani katolički laici, posebice oni iz velikih laičkih udruga koje rade na polju *socijalnog govora Crkve*, kao npr. *Središnji odbor njemačkih katolika te Socijalni tjedni* velikih i malih europskih zemalja. Kršćanska sinergija u stanju je dakle još uvijek ozbiljno težiti na vagama europskih integracija.

Hrvatski građani su početkom prosinca 2012. godine odlučili da njihova zemlja postane 28. članica EU, pa valja očekivati da će i *Hrvatska biskupska konferencija* postati punopravnom članicom COMECE. Katolička crkva u Hrvatskoj će, dakle, imati i mogućnost i dužnost sudjelovanja u radu COMECE kao i u dijalogu s institucijama EU. U tom radu bit će poželjno i korisno organizirati, na sinodalan način i uz poštivanje episkopalnog ustroja Crkve suradnju biskupa i vjernika laika, da Katolička crkva u Hrvatskoj postane korisnim i zauzetim sudionikom dijaloga Crkve i europskih integracija, navlastito EU.

Summary

THE OBLIGATION OF CONDUCTING REGULAR DIALOGUE BETWEEN THE INSTITUTIONS OF THE EUROPEAN UNION AND EUROPEAN CHURCHES

Neven ŠIMAC

Center for European Documentation and Research »Robert Schuman«
Domovinskog rata 8, HR – 21 000 Split
nevensimac@yahoo.com

European Christians and especially Catholics have had significant impact on the birth, development and life of European institutions that emerged in the wake of the World War II and that were based on Christian and humanistic values, democratic principles and the rule of law – The Council of Europe, European Union and Organisation for Security and Cooperation in Europe. This initial role of Christians, together

with the cathartic spirit of the times, naturally inspired the need and maintained the permanency – at first informally and later on more obligatory – of dialogue between religion and the »communities of belief« with the European institutions. In processes of political integration in the Council of Europe, this dialogue is conducted not only with the non-government organisations, but also within the framework of the institutional protection of values, human rights and social achievements. Concerning the economic integration of the European Union, the dialogue was first conducted informally, thanks to the dedicated Christians in the EU institutions. However, four years ago it also assumed an obligatory role within the EU institutions, as well as an institutional confirmation in the EU treaty. In this regular, open and transparent dialogue which is conducted at several levels and deals with a wide spectrum of issues, the Catholic side is primarily represented by the coordination of bishops' conferences of member countries, EU – COMECE. However, other religious communities and »communities of belief« also take part in it. In this way the European continent gives an example of taking into account the value criteria and the spiritual and philosophical principles when formulating and implementing policies of the institutions of the European Union. These policies, based on the principle of subsidiarity, are to be beneficial to all the member countries and to the European citizens.

Key words: Spirituality and values, European integrations and religious references, human rights and the laity of the states, informal and institutional dialogue between religions and the EU, content and themes of dialogue, participants of and opportunities for the dialogue.